

UDC (УДК) 342 (477)

Яремчук Світлана Володимирівна,

кандидат історичних наук, доцент
доцент кафедри педагогіки та соціального управління
Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»,
e-mail: vitaliy_yar@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-1193-3503

ДИНАМІКА ПРАВОТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ: ДОБА ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Анотація. Комплексно проаналізовано формування права на першому етапі Української національної революції 1917–1921 рр., пріоритети державного будівництва, законодавчої діяльності Центральної Ради (далі – ЦР) та успіхи і прорахунки у формуванні української правової системи. Зроблено науковий аналіз проблеми розвитку конституційного законодавства в розбудові Української Народної Республіки (далі – УНР) та досліджено особливості соціально-економічного характеру галузевого законодавства.

Підсумовано, що для українського галузевого законодавства того періоду була притаманна гуманістична спрямованість. Норми конституційного права врегульовували важливі питання державного ладу та територіального устрою, громадянства, державної символіки. Громадянам надавались широкі права і свободи. Важливе місце займали закони соціально-економічного спрямування.

Ключові слова: правотворення, універсали, законодавчий процес, державне будівництво, конституція, УНР, ЦР.

Yaremchuk Svitlana,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
Associate Professor of the Department
of Pedagogy and Social Management
of Educational-Scientific Institute of Law and Psychology
at the National University «Lviv Polytechnic»
e-mail: vitaliy_yar@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-1193-3503

THE DYNAMICS OF THE LAW-MAKING PROCESS IN THE PERIOD OF THE UKRAINIAN NATIONAL REVOLUTION: AGE OF THE CENTRAL COUNCIL

Abstract. The article deals with the comprehensive analysis of the formation of law at the first stage of the Ukrainian National Revolution of 1917–1921, the priorities of the legislative activity of the Central Council, the successes and failures in the development of the Ukrainian legal system. The scientific analysis of the problem of making the constitutional legislation in terms of building the Ukrainian State is carried out. Peculiarities of the branch legislation are investigated.

The legislative activity of the Central Council had two stages in its development. Well-known universals became the main achievement of the first stage, and the establishment of the political and legal line of state building was its main result. At the second stage, which began with the proclamation of the Ukrainian National Republic (UNR), the priority of the legislative activity of the Central Council was to resolve the acute social and other urgent problems in the life of the country, as well as to develop the foundations of the legislative process. The adoption of the Constitution of the UNR – an important political and legal document of the present time, was a major result of the legislative process.

The peculiarity of the formation of the branch legislation was the legislator & epos's reaction to the most acute problems of vital activity of the society and an attempt to regulate them legally. In the field of state building, the issues of elections and national autonomy, citizenship were regulated by law; in the field of legal support for economic reform, the issues of the state budget, the development of the financial and agrarian system were solved. Some steps were taken by the Central Council in the field of labor and criminal law, education and science.

Key words: law-making, universals, legislative process, state building, Constitution, Ukrainian National Republic, Central Council.

DOI 10.32518/2617-4162-2018-2-10-16

Вступ

Важливим етапом розвитку української правової системи є період Української національної революції 1917–1921 рр., який наповнює реальним змістом значну кількість правових понять та правових явищ. Серед них вагоме місце займають теоретико-правові проблеми правотворення, законодавчого процесу та державного будівництва в умовах розбудови УНР. Застосовуючи аналітичний підхід до актуалізації проблеми розвитку правової системи, констатуємо необхідність системного аналізу розвитку правових явищ на певному етапі розвитку держави і права.

Надзвичайно важливу роль у розвитку Української правової держави на основі ідеї національного відродження виконали першоджерела законодавчого характеру Української Центральної Ради, наукові дослідження М. Грушевського та В. Винниченка.

Науково-теоретичний внесок у вивчення теми зробили українські науковці: А. Іванова (дослідник законодавчого процесу ЦР), В. Головатенко (висвітлює особливості функціонування інституту глави УНР), О. Копиленко, М. Копиленко (автори дослідження державотворення в Україні у 1917–1920 рр.), О. Мироненко (здійснює політико-правовий аналіз діяльності ЦР), М. Мірошніченко (досліджує питання держави і права України 1917–1920 рр.), І. Терлюк (висвітлює особливості українського національного відродження 1917–1920 рр.), Т. Подковенко (аналізує систему законодавства України у 1917–1920 рр.), В. Шевченко (характеризує правотворчість доби ЦР), Ю. Шемшученко (вивчає український конституціоналізм доби першої Української революції) та ін.

Мета статті – на основі аналізу історико-правового досвіду розвитку правової системи в умовах Української національної революції дослідити динаміку правотворчого процесу, пріоритети законодавчої діяльності Центральної Ради.

1. Етапи законодавчої діяльності

Першопчатки правотворення періоду Української національної революції 1917–1921 рр.

слід пов'язувати вже з першими кроками ЦР. Її законодавча діяльність пройшла в своєму розвитку два основні етапи. Перший з них розпочався рішенням Національного з'їзду у квітні 1917 р. і мав політико-декларативний характер. Його основним здобутком стали нині відомі універсали, а його головним результатом – утвердження політико-правової лінії державотворення. На другому етапі, що розпочався з проголошенням УНР, пріоритетом законодавчої діяльності ЦР було вирішення гострих соціальних та інших нагальних проблем у житті країни, а також вироблення основ законодавчого процесу [1, с. 34]. В. Винниченко назвав універсали ЦР «першими виразними словами української державності» [2]. Своєю чергою, М. Грушевський у своїх «Споминах» пояснює сам зміст зазначеного терміна: «Магічне слово «універсал», несподівано винесене на поверхню демократичного селянського соціалістичного руху, давало задоволення всім, хто прагнув демонстрації української суверенності. Це слово ставило на порядок дня спомин української державності колишньої гетьманщини, ... перемеленої в огні нового революційного руху, відкладалося на підсвідомі мрії на відновлення старих державних традицій в нових кращих формах» [3, с. 143].

Після проголошення I Універсалу ЦР приступила до організації роботи над проектом Української Конституції, як тоді її називали «Статуту автономної України». Уже 24 червня (за старим стилем) 1917 р. ЦР затвердила «Інструкцію», на основі якої зібралася Комісія по підготовці Статуту автономної України. Вона мала складатися зі 100 осіб – представників української та інших національностей, що живуть на території України. Українці делегували своїх представників до цієї Комісії у такому складі: від ЦР – 30 осіб, від губернських організацій – 11, від фінансових та економічних установ – 5, від духовенства – 1, Ради військових депутатів – 1, Генерального військового комітету – 1, від Всеукраїнського правничого товариства – 12 місць.

Здобутком першого етапу законотворення необхідно вважати й декларації Генерального Секретаріату, які були своєрідними

планами законопроектних робіт, розрахованими на широкий громадський розголос.

Отже, на цьому етапі уся законотворча діяльність ЦР підпорядковувалась роботі над Конституцією і водночас розробці законів для утворення в Україні «автономного ладу».

Проголошення III Універсалом УНР кардинально змінили орієнтири молодій державі. Для ЦР нагальною проблемою стає невідкладне законодавче врегулювання життєво необхідних проблем країни. Все це зумовило нові пріоритети законодавчої діяльності ЦР, із чим пов'язаний її другий етап.

25 листопада (за старим стилем) 1917 р. ЦР ухвалила Закон «Про порядок видання нових законів», згідно з яким «виключне і неподільне право видавати закони для Української Народної Республіки належить Центральній Раді». Водночас цей закон не припиняв дії «всіх законів і постанов», які були чинними на території УНР до 27 жовтня і не були скасовані універсалами, законами і постановами ЦР та Генерального Секретаріату. Фактично таким рішенням ЦР лишила без змін «реакційне законодавство Російської імперії і Тимчасового Уряду», за що буда в опалі тривалий час. Однак згаданий закон розпочав процес формування власної правової системи в умовах, коли молода держава віч-на-віч опинилась з необхідністю законодавчого вирішення нагальних проблем.

Історичний IV Універсал (січень 1918 р.) проголосив УНР самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу, яка хоче жити у злагоді й приязні з усіма сусідами.

Попри політико-декларативний характер, всі чотири універсали ЦР мали значення конституційних законів, на яких ґрунтувалася законодавча діяльність УНР, визначали напрями розвитку законодавства та були програмними документами, що мали важливі морально-політичні наслідки для українського народу [4, с. 353].

2. Формування галузевого законодавства

Загалом з листопада 1917 р. до кінця квітня 1918 р. було ухвалено понад 50 законів про розвиток держави та її структур, здебільшого галузевого характеру, що дає підстави говорити про початок процесу формування власної правової системи. Особливістю формування галузевого законодавства була реакція законодавця на найгостріші проблеми життєдіяльності суспільства і спроба їх законодавчо врегулювати.

У галузі державного будівництва найвагомішим став Закон «Про вибори до Установчих Зборів Української Народної Республіки»

(183 статті), який детально регламентував порядок підготовки і проведення таких. Однак війна відсунула вибори на другий план [5, с. 14].

Своєрідними були підходи ЦР у сфері правового забезпечення економічної реформи. Змістом перетворень мали бути заново вироблені правові підходи до реалізації власної концепції «соціально орієнтованої» й «керованої» економіки. На жаль, з політичних мотивів мета не була досягнута.

Справжнім «камнем спотикання» для ЦР виявився державний бюджет, щодо якого так і не було прийнято конкретних рішень. 11 квітня 1918 р. ЦР ухвалила Закон «Про тимчасові розписи видатків на 1918 рік», за яким «державні видатки переводяться на підставі тимчасових розписів», які склалися відповідними міністерствами на кожні чотири місяці 1918 року і подавалися через Міністерство фінансів на затвердження ЦР.

Перші організаційно-правові кроки ЦР щодо формування фінансової системи були пов'язані з Законом «Про надходження всіх прибутків і податків, зібраних в Україні до Головної Скарбниці УНР» (22 грудня 1917 р.), «Законом про Головну Скарбницю УНР» (9 грудня 1917 р.) та «Законом про створення Державного Банку України». Останній мав стати основою фінансової системи України. Головною була проблема власної валюти. Випуск перших українських грошей 11 (24) грудня 1917 р. започаткував створення власної грошової системи з назвою державної одиниці – карбованець.

У січні 1918 року ЦР ввела в дію Тимчасовий закон про випуск державних кредитних білетів УНР, який згодом був доповнений Законом «Про випуск розмінних марок державної скарбниці». 1 березня 1918 р. в УНР запровадили нову монетну систему, а грошовою одиницею стала гривня. Закон про випуск державних кредитних білетів УНР визначив емісію в карбованцях і намагався відгулювати один бік фінансової системи – заміну російських рублів карбованцями. Оцінюючи діяльність ЦР у фінансовій сфері, можна зробити висновок, що грошова реформа в Україні реально діяла і мала значний правовий фундамент.

Нагального правового регулювання потребувала головна соціально-економічна проблема в країні – аграрна. У положеннях Універсалів найперше йшлося про скасування приватної власності на землю, соціалізацію землі, передачу її трудовому народу без права викупу. Однак позиція ЦР щодо приватної власності до кінця так і не була визначеною. Сам М. Грушевський був рішучим противником самого поняття «святість прав власності». Особливе

заперечення у нього викликала ідея приватної власності на землю. Він навіть висловлював надію на те, що настане час, коли «власність на землю, торгування землею» вважатимуть явищем таким же ненормальним, як «власність на людину – раба». Остаточо було встановлено, що в УНР «право власності» на землю переходить до народу Української Республіки, а колишнім власникам заборонялось землю продавати, купляти, закладати, дарувати чи передавати будь-кому у власність іншим особам...» [6, с. 300].

Аналогічний принцип було покладено і в основу земельного законопроекту, ухваленого наприкінці січня 1918 р., так званому Тимчасовому земельному законі. Ним встановлювалось, що «землі відводяться земельними комітетами в приватнотрудове користування сільським громадам та добровільно складеним товариствам». Скасовувалась приватна власність на землю, оголошувалась загальнонародна власність. Наймана праця могла застосовуватись лише у виключних випадках. Націоналізація земель, водних ресурсів, надр, лісів проводилась без викупу. Проголошувалось право безкоштовного користування землею. Однак декларування скасування приватної власності не було забезпечено механізмом для втілення земельної реформи, а саме – мала місце відсутність необхідного апарату. Основна проблема людини – земля і воля – так і залишалася неврегульованою, що в підсумку призвело до негативних наслідків. За свідченням В. Винниченка, «сільський пролетаріат в обіцянки й закони про землю не вірив, більше вірячи реальним фактам», «заможне селянство лягло Центральну Раду й агітувало на всі боки проти неї» [7, с. 309–310].

Не визначеною була і доля закону про національно-персональну автономію від 9 січня 1918 р. В ньому, зокрема, йшлося про право національних меншин на «самостійне устроєння національного життя в межах Української Народної Республіки». Для здійснення такого права, відповідно до закону, передбачалося укладання спеціальних «національних кадастрів» або іменних списків відповідних національностей, що «публікуються для загальної відомості, а остаточне вирішення всіх проблем національних меншин підлягало розгляду і затвердженню українським парламентом» [8, с. 3–245].

Д. Дорошенко наголошував, що серед усіх національних меншин тільки поляки прагнули організуватись на ґрунті захисту своїх національних інтересів [9, с. 270]. Щодо російськомовного населення, то говорити про якусь великоруську народність, яка жила в Україні

відокремленими колоніями, взагалі не варто. Йшлося про населення більшості міст, яке складалося із зросійщених українців з домішкою природних москалів, які пробували на Україні як урядовці, військові, купці, робітники. Всі вони зовсім не хотіли визнавати себе в Україні за якусь «національну меншість». Та відокремити всіх цих людей в якусь особну національність було важко ще й тому, що сьогоднішній «руський» чи «малорос» міг завжди національно усвідомитись і стати вже українцем...» [9, с. 270–271].

Ще складнішою виявилася доля Закону «Про громадянство» від 2–4 березня 1918 р., згідно з яким громадянином УНР визнавалася особа, яка народилася на території України і була пов'язана з нею постійним перебуванням. Усі інші особи могли клопотати про надання їм такого статусу. Однак таке право реально мали лише ті особи, які постійно проживали протягом трьох років на території республіки й ніколи не були помічені в діяльності, спрямованій проти української державності. Причому ця норма не поширювалася на тих осіб, хто до 1 серпня 1917 р. мешкав за межами УНР і тільки під час війни прожив три роки на території республіки як військовослужбовець або біженець. Відтак у законі визначались доволі стислі терміни подання клопотань, пов'язаних з українським громадянством (від трьох до шести місяців із дня опублікування закону), а також дозволом на перебування в Україні для іноземців і тих, хто відмовився від українського громадянства [10, с. 5–7].

Закономірно, що закон про громадянство різко критикували різні суспільні групи. Зокрема достатньо негативною була його оцінка юристом Б. Кістяківським, який заявив: «Якщо цей закон вийде, то я, як українець-патріот, побоююсь, як би українська державність себе не скомпрометувала й не показала малокультурною. Цей закон порушує загальнокультурні принципи, іде врозрід з передовими завоюваннями права, робить крок назад, відкидаючи розвиток у XVIII століття. Він викидає Україну з сім'ї культурних народів» [11, с. 31].

Згодом з'явилися ще два проекти нового закону про громадянство. Згідно з першим – від 20 квітня 1918 р. – громадянами УНР визнавалися всі піддані колишньої Російської імперії, що «народилися» на території України або на день опублікування цього закону постійно жили на її території [12, с. 76].

Проект другого варіанту визначав громадянство УНР як «державно-правову належність людини до Української держави, що утворює права і обов'язки громадянина». Ст. 4 визнавала громадянами УНР «всіх російських

підданих, що перебували осіло на Україні до 19 липня 1914 року». Особи, «які оселилися після 19 липня 1914 року і проживали на території УНР до оголошення цього закону, коли хто з них схоче стати громадянином Республіки, повинні протягом двох тижнів з дня одержання закону подати заяву місцевому комісару, а він передає її Тимчасовій комісії з розгляду справ про українське громадянство» [13, с. 211–212].

Подвійне громадянство не допускалось, а громадянин УНР не міг бути одночасно громадянином іншої держави. Іноземці отримували дозвіл на проживання строком не більше як 6 місяців. Отож, маючи на розгляді два проекти названого закону, ЦР не встигла визначитися у цьому принциповому питанні.

Певні кроки встигла зробити ЦР і у галузі трудового законодавства, ухваливши Закон «Про 8-ми годинний робітничий день», за яким встановлювалась тривалість «робітничого часу» (48 годин на тиждень), регламентувався порядок найму на роботу жінок і неповнолітніх, порядок проведення надурочної і нічної роботи, порушувалося питання «особливо шкідливих виробництв і робіт» та інших подібних питань. Передбачалось також формування Головної ради праці, на яку покладалася реалізація державної політики у цій галузі. Загалом цей закон став своєрідним праобразом українського кодексу законів про працю. Однак подальша робота в цьому напрямі припинилась.

УНР намагалась законодавчо врегулювати питання науки і освіти. Зокрема Законом «Про шкільне правління» (5 грудня 1917 р.) секретарство освіти брало під безпосереднє керівництво більшість просвітніх установ. Утворювалась 7-річна народна загальноосвітня школа. Молодь мала змогу навчатись у чотирирічній гімназії або у технічній школі. Управління школою забезпечував Генеральний секретаріат народної освіти.

Не залишилися поза увагою ЦР і питання кримінально-правового характеру, пов'язані з проблемою відповідальності особи. Насамперед йдеться про скасування смертної кари; «Закон про амністію» (19 лютого 1917 р.), що став правовою основою звільнення всіх засуджених за політичні злочини; «Закон про покарання учасників воєн і повстань проти Української держави» (5 березня 1918 р.), що позбавляв громадянства УНР і висилав за межі України всіх причетних до зазначених у назві закону протиправних діянь.

Окремими нормативними актами кваліфікувались суспільно-небезпечні діяння – злочини – та встановлювалась міра покарання з урахуванням обставин справи та особи під-

судного. Мали місце встановлені кримінально-процесуальні нормативні акти УНР, яких потребувало життя і які пройшли певний шлях змін, доповнень і вдосконалення.

3. Конституційний процес

Варто зазначити, що паралельно і доволі мляво продовжувалась робота над проектом Конституції УНР. Це засвідчує той факт, що IV Універсал без жодних сумнівів вказував, що Установчі збори мають ухвалити Конституцію й закріпити в ній «свободу, порядок і добробут на тепер і на будучі часи». Конституцію Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) ЦР ухвалила 29 квітня 1918 р., в останній день свого існування [14].

Загальна характеристика цього важливого політичного документа засвідчує, що у ньому немає будь-яких ідеологічних чи пропагандистських закликів. Так, у ст. 1 прописувалось: «Відновивши своє державне право, яко Українська Народна Республіка, Україна, для кращої оборони свого краю, для певнішого забезпечення права і охорони вільностей, культури і добробуту своїх громадян, проголосила себе і нині єсть державою суверенною, самостійною і ні від кого незалежною».

Всі інші 82 статті Конституції, які об'єднані у сім розділів, послідовно визначали соціально-політичну організацію українського суспільства. Зокрема, відповідно до Конституції, верховним органом влади УНР «являються Всенародні Збори, які безпосередньо здійснюють вищу законодавчу власть в УНР і формують органи виконавчої і судової влади УНР» (ст. 23). Всенародні Збори обираються «загальним, рівним, безпосереднім, таємним і пропорційним голосуванням усіх, хто користується громадянськими та політичними правами на Україні і в них судово не обмежений». Важливо, що громадянськими правами могли користуватися нарівні і чоловіки, і жінки, які досягли 20 років. Право участі у голосуванні надавалось усім громадянам, зокрема і військовим та біженцям.

Вища виконавча влада належить «Раді Народних Міністрів» (ст. 24), яка координувала й контролювала діяльність установ місцевого самоврядування, не порушуючи законом їх компетенції.

Вищим судовим органом є Генеральний Суд УНР (ст. 25), який виступає найвищою касаційною інстанцією для всіх судів республіки, однак він позбавлявся адміністративної влади.

Місьцеве самоврядування «впорядковують виборні Ради і Управи громад, волостей і земель» (ст. 26).

Одне з головних місць у Конституції займають права людини – їх перелік майже нічим не відрізняється від того, що тепер включено до нової Конституції сучасної України: свобода слова, друку, совісті, «переміни місця перебування», недоторканність «домашнього вогнища», рівність усіх громадян, незалежності від народження, віри, національності, майнового стану. Проголошувалась рівність прав та обов'язків для чоловіків і жінок. Конституція окреслювала широкий спектр гарантій прав особистості. Зокрема вона передбачала заборону затримання громадян, за винятком випадків затримання на місці злочину. Для проведення обшуку була потрібна санкція суду. Заборонялось застосування конфіскації як покарання, скасовано смертну кару, тілесні покарання та інші акти, що принижують людську гідність. Заборонялось влаштовувати обшук у житлових приміщеннях або розпечатувати листи без судового рішення.

Проте багато проблем суспільного життя залишились поза правовим регулюванням. Конституція не містила статей про державну символіку, державну мову, основні принципи внутрішньої та зовнішньої політики тощо. Не містив Основний Закон положення про главу держави (президента) і главу уряду (прем'єр-міністра).

У Конституції УНР не йшлося про майнові права громадян. Приватна власність на землю, засоби виробництва не заперечувалась, але й не гарантувалась.

Цікаву передісторію мав Закон про депутатську недоторканість. Це питання вперше з'явилося в проєкті Конституції УНР від 10 грудня 1917 р., за яким депутат не міг бути притягнений до відповідальності за свою політичну діяльність. Однак в подальшому (не зацікавленість у цьому самих депутатів) це питання відкладалось від розгляду на тривалий час. Сам закон ЦР ухвалила 16 квітня 1918 року. Він склався лише з кількох, але дуже важливих статей. Зокрема член ЦР не підлягав переслідуванню за свою депутатську діяльність «як у самому парламенті, так і поза ним». Депутати притягалися «до слідства і карного суду» тільки

з дозволу ЦР. Нарешті, без такого ж дозволу тодішніх депутатів не можна було заарештувати чи і інший спосіб позбавити волі, «за винятком затримання на гарячому вчинку». Статус членів ЦР визначав і розмір депутатської заробітної плати. Зокрема 10 квітня 1918 р. обговорювався законопроєкт «про підвищення дісти членам Малої Ради до 25 карбованців на день». Згодом до законопроєкту надійшла поправка, за якою їм заборонялось обіймати «постійні державні платні посади».

На загал, характерними для процесу державотворення УНР були широка національна демократія та гуманізм. Оцінюючи фактори, що негативно вплинули на законодавчу діяльність ЦР, слід вказати на пряму причину їх існування – брак часу для такої роботи. Однак з терезів не потрібно скидати і брак професіоналізму самих законотворців.

Висновки

Процес правотворення доби Центральної Ради супроводжувався прийняттям універсалів та законів, якими визначалися головні напрями розвитку української демократії. Україна вперше проголошувалась незалежною, демократичною, парламентською державою. Для українського галузевого законодавства цього періоду була притаманна гуманістична спрямованість. Нормами конституційного права врегульовувались важливі питання державного ладу та територіального устрою, громадянства, державної символіки. Громадянам надавались широкі права і свободи. Важливе місце посідали закони соціально-економічного спрямування.

З початку доленосних змін в історії держави і права України періоду 1917–1918 рр. минуло століття і ми свідомі того, що дії ЦР на той час мали епохальний характер. І хоч важко сказати, чи слугують вони уроками для сьогоденної української влади, адже відбувались в умовах конкретної політичної, економічної і міжнародної ситуації тодішньої Української держави. Однак їх необхідність, безперечно, мала закономірний характер і визначала логіку державотворчих процесів.

Список використаних джерел

1. Терлюк І. Я. Національне українське державотворення 1917–1921 рр.: історико-правовий нарис. Львів: Вид-во Тараса Сороки, 2007. 260 с.
2. Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]). В 3-х ч. Київ–Відень, 1920; К.: Вид-во пол. літ-ри України, 1990. Ч. III. 542 с.
3. Грушевський М. Споми́ни. Київ. 1989. № 9. С. 143.
4. Терлюк І. Я. Історія держави і права України. К.: Атіка, 2011. 944 с.
5. Копиленко О., Копиленко М. З невідомих сторінок політико-правової спадщини М. Грушевського. *Право України*. 1996. № 9. С. 77–81.

6. 1917 год на Киевщине. Киев, 1928. 380 с.
7. Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]). В 3-х ч. Київ–Відень, 1920; К.: Вид-во пол. літ-ри України, 1990. Ч. II. 328 с.
8. ЦДАВО України. Ф. 1115. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 243–245.
9. Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923: у 2 т. Ужгород: Друкарня «Свобода», 1932. Т. 2. Українська Гетьманська Держава 1918 року. 424 с.
10. Права национальных меньшинств и граждан УНР. К., 1918. 26 с.
11. Киевская мысль. 9 апреля 1918. С. 31.
12. ЦДАВО України. Ф. 1115. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 76.
13. ЦДАВО України. Ф. 1115. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 211.
14. Конституція Української Народньої Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР). URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918%20\(04\)%2029.konstytutciya%20UNR.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918%20(04)%2029.konstytutciya%20UNR.php)

References

1. Terlyuk I. Y. (2007) Natsional'ne ukrayins'ke derzhavotvorennya 1917–1921 rr.: istoryko-pravovyy narys [National Ukrainian statehood 1917–1921: historical and legal essay]. L'viv: Vyd-vo Tarasa Soroky, 260 [in Ukr.]
2. Vynnychenko V. (1990) Vidrodzhennya natsiyi (Istoriya ukrayins'koyi revolyutsiyi [marets' 1917 r. – hruden' 1919 r.]) [The Revival of the Nation (History of the Ukrainian Revolution [March 1917 – December 1919])]. V 3-kh ch. Kyiv-Viden', 1920; Kyiv: Vyd-vo pol. lit-ry Ukrayiny, Ch. III, 542 [in Ukr.]
3. Hrushevs'kyu M. (1989) Spomyny [Memories] *Kyiv (Kiev)*, 9. 143 [in Ukr.]
4. Terlyuk I. Y. (2011) Istoriya derzhavy i prava Ukrayiny [History of the state and the law of Ukraine]. Kyiv: Atika, 944 [in Ukr.]
5. Kopylenko O., Kopylenko M. (1996) Z nevidomykh storinok polityko-pravovoyi spadshchyny M. Hrushevs'koho [From unknown pages of the political and legal legacy of M. Hrushevsky] *Pravo Ukrayiny (Law of Ukraine)*. 9. 77–81 [in Ukr.]
6. 1917 hod na Kyevshchynе [1917 in Kyiv region]. Kyiv, 1928. 380 [in Ukr.]
7. Vynnychenko V. (1990) Vidrodzhennya natsiyi (Istoriya ukrayins'koyi revolyutsiyi [marets' 1917 r. – hruden' 1919 r.]) [The Revival of the Nation (History of the Ukrainian Revolution [March 1917 – December 1919])]. V 3-kh ch. Ch. III. Kyiv-Viden', 1920. Kyiv: Vyd-vo pol. lit-ry Ukrayiny 328 [in Ukr.]
8. TSDAVO Ukrayiny [CSAPG of Ukraine]. F. 1115. Op. 1. Spr. 1 (F. 1115, In. 1, Fil. 1). 243–245 [in Ukr.]
9. Doroshenko D. (1932) Istoriya Ukrayiny. 1917–1923: U 2 t. [History of Ukraine. 1917–1923: 2 t.]. Uzhhorod: Drukarnya «Svoboda», T. 2. Ukrayins'ka Het'mans'ka Derzhava 1918 roku (Uzhhorod: Publishing house «Svoboda», 1932. T. 2. Ukrainian Hetman State 1918). 424 [in Ukr.]
10. Prava natsional'nykh menshynstv i hromadyan UNR [Rights of national minorities and citizens of the UNR]. Kyiv, 1918. 26 [in Ukr.]
11. (1918) *Kyevskaya mysl' (Kyiv thought)*. 9 kvitnya (April 9). p. 31 [in Ukr.]
12. TSDAVO Ukrayiny [CSAPG of Ukraine]. F. 1115. Op. 1. Spr. 1 (F. 1115, In. 1, Fil. 1). p. 76 [in Ukr.]
13. TSDAVO Ukrayiny [CSAPG of Ukraine]. F. 1115. Op. 1. Spr. 1 (F. 1115, In. 1, Fil. 6). p. 211 [in Ukr.]
14. Konstytutsiya Ukrayins'koyi Narodnoyi Respubliky (Statut pro derzhavnyy ustriy, prava i svobody UNR) [Constitution of the Ukrainian People's Republic (Statute on the state system, rights and freedoms of the UPR)]. URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918%20\(04\)%2029.konstytutytiya%20UNR.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918%20(04)%2029.konstytutytiya%20UNR.php)

*Стаття надійшла 05 липня 2018 р.
The article was received on July 05, 2018*